

Զարմանք են մտացս, զիմորդ փլատակք ընդ մահու զրաւ
 զաչս իմ յօշոտեն՝ թաղեալ ի ներքոյ՝ անուռն և համբաւ:
 Ահա այդ պատկեր՝ զոր դու տեսանես, այդ գիր է մահու:
 Բորեալ ի վիմի. անգարձ են վճիռք՝ ի սիրտ քո ազգու:
 Հոյակապ շիրիմք մատնացոյց կոթողք, զարդարեալ փառօք:
 յաւէտ խոր տակեն՝ զայն տեսիլ ձախող՝ մթին ստուերօք:
 Սակայն և այնպէս՝ ըմբոստ են կարծիք՝ ոչ կարեն տոկալ:
 Ընդ դէպ տարադէպ՝ մահու բարբառոյ՝ յաղթական դաւալ:
 Թէ կեանք գիւցազնոյն՝ վաղ առնու վախճան, զերդ սարդի ոստայն:
 յաջորդեն նմա՝ փառք յաւերժական՝ դալոց յապագայն:
 Զի նրբին օդոյ՝ առաձգական պատուաբան թնդիւն,
 կրկեն զարձագանս՝ ի խոռոչ լսող՝ ի մուս անկեղոյն:
 Բողոքեալ վարդիւք՝ արկեալ ի գլուխ՝ դաբնեղէն պսակ:
 Ճեմ առեալ դնայ ընդ դոդ կամարաց՝ համբաւ և հռչակ:
 Ես եմ մեծանուն՝ Մանուկ կարնեցի՝ Աստուածատուրեան:
 Գործ մեծակառոյց վէմ յիշատակաց՝ իմ է այս տապան:
 Ի մանուկ տիոց՝ կրկին ինձ եղեն՝ գրգիռ վաստակոց:
 միոյն եղէ ես՝ վաճան ի ձեռն ուղիղ հաւատոց:
 Զվարս սրբոց՝ դասուց երջանկաց՝ եգի առաջի:
 Ի Ժողով ազգիս՝ հրաւիրեցի, զԲերանն ոսկի:
 Երկրորդիւ համբաւ՝ ճոխութիւն փառաց ստացայ անձին:
 որովք որոգայթք՝ կրկին աքսորման՝ զառաջս իմ առին:
 Առաջինն յորդեաց՝ ինձ շաւիղ ուղիղ՝ խորան յերկնաճեմ,
 իսկ երկրորդն շինող զիմ զայս դամբարան՝ մահու ապաւէն:
 Ժառանգ ինձ թողի՝ զաւակս Յակովբեան՝ յէլս իմ յաշխարհէ:
 բարեացս՝ հետեւիլ զինչս արհամարհել՝ խորշիլ ի չարէ:
 Աշխարհ զոր ետ ինձ՝ էառ վերստին, զիս կողոպտելով:
 առաքինութիւն մնաց ինձ միայն յարութեան յուսով:

Վախճանի կ'ի ամաց ի 12 Ապրիլի 1820

7. Տապանագիր

Ո՛ր ամենազօր և ամենիմաստ՝ էդ Երեքսրբեան:
 Առաքեա յերկնից՝ ինձ հոգեկորոգ՝ լոյս յաւերժական:
 ԶԱստուածատեսիլք՝ տուր ինձ ուղեցոյց՝ զանքուն պահպան:
 Զի սաւառնաթեւ՝ խոյացայց անգոյր՝ ի Սրբոյդ կայան:
 Թող վատթարեցին՝ մահառիթ վիրագք՝ փաղանդք Տարտարեան:
 Զի մի գթեցեն՝ ոտք իմ յերկնաչու՝ անձուկ պողոտայն:
 Թեւք վերնաթուխք՝ ինձ կառք հրաբուռք՝ լիցին Հելլեական:
 Զի յերրորդ յերկնս զանդ անճառս տեսից՝ ի լոյս քոյդ տեսլեան:
 Ըզսերափիմաց՝ հրդեհ սիրավառ՝ նշոյլ գերարժեան:
 Ըզմատանցդ գործ՝ լուսին գեղափայլ՝ բոյլ բազմատեղեան:
 Յորջափ բարձրացի՝ յեթնաթիւ Տաճարս, փառք բուրդ անուան:
 Յիշեցայց և ես՝ առաջի անմահ՝ դառնիդ Աստուածեան:
 Աստ անկալցի աճիւն ոսկերացս՝ Փրկչիդ գալստեան:
 Անդ վերերգեսցէ՝ քեզ անմահ հոգիս՝ նուագս օրհնութեան:

8. Արձանագիր:

Է՞ր հոգետաւիղ հիւսեան հագներգութիւն՝ եօթնադի կիթառ
 Գումարէ աստէն՝ վերին Սիոնի՝ զերգնախումբ կաճառ:
 Զի՞ դուք գեղուղէշ՝ հարսուռք Եգիպտոս՝ ոգիք քաջափառ,
 Ծաղկապիւր աճնէք՝ զայս տիրանուէր՝ մեծապանծ տաճար:
 Է՞ր փայլատակեն՝ զմահարձանաւ՝ ջահք լուսապատար:
 Զմէ՞ բոլորին՝ պսակք սարդենիք՝ յոստ մշտադալար:
 Դուք պարթեական՝ դիւցազանց ստուերք՝ փառք երկնակատար,
 Զի՞ թեւապարէք՝ յՈղմպեան բարձունս՝ երկնածնաց ի պար:
 Աղէ, ասացէք թէ ո՞ր քաջազուն՝ մարմին ոգեսպառ:
 Ի չքնաղակերտ՝ դամբանիս ի ծոց շողջողէ ի վառ:
 Սա, արհիւպանծ՝ Պօղոս վարդապետ՝ պետ պերճապայծառ:
 Անմահ շառաւիղ ի խորախոչեանց՝ փթթեալ բարձրածայր:
 Իւրն հայրենիք՝ վեհ արքայապանծ՝ կեսարեան գաւառ:
 Սահմանք Ողմպիոյ՝ հսկող հովուութեան դահոյք և դագար:
 Զամս քառասուն պատիւ պաշտաման, վարեալ անվթար:
 Զաղօտաճաճանչ՝ զլոյս թորգոմայ՝ փայլեցոյց ի սպառ:
 Կանգնեաց եօթնաթիւ՝ աստուածաբնակ՝ յարկ գեղայարմար,
 Եւ երեքսասան՝ բաբունիս մարդեաց՝ յիմաստ է՛ի հանճար:
 Յալիս ծերութեան՝ գիպեալ կանխադէտ՝ յօրհաս անաչառ:
 Ի խորոց շիրմիս՝ ձօնէ Էին զայս՝ մաղթանաց բարբառ:

Յովհաննէս Եղեկեան 1825ին իտալե- Կ'արժէր որ այս համբաւաւոր ուսու-
 րէնէ թարգմանած է «Մեթասթասիայ Ա- ցիչ և զրագէտին բոլոր գրութիւնները հա-
 պաստանարան Սիրիոյ» գիրքը որ իր մահէն ւաքուելով հրատարակուէին՝ իր ընդար-
 տասը տարի յետոյ, 1853ին տպուած է ձակ կենսագրութեամբ միասին:
 Իզմիրի մէջ Յովհաննէս Շահինեանի ձեռ- Գ. ՀԱՍՏԻՐ
 քով, որ իրեն բարեկամն էր:

ՕՏԱՐ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԹՈՎՄԱՍ ՀԷՐՊԵՐԹ ԵՒ ԻՐ ՈՒՂԵԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
(1627-1629)

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐՍԿԱՀԱՅՈՑ ՄԱՍԻՆ

Թովմաս Հերպերթ ժի՛ դարուն Անգլիոյ պայմանաւորուիլ 100.000 ծրար հում
 Զարլըզ Ա. Թագաւորին կառավարութեան մետաքսի համար: Պարսից Շահը տարե-
 կողմէ Պարսից Շահ Ապպասին զրկուած կան 100.000 ծրար մետաքս պիտի յանձ-
 դեսպանութեան մէջ կը գտնուէր: նէր Անգլիական East India ընկերութեան
 Այս դեսպանութիւնը առաջնորդուած պարսից ծոցին մէջ, որուն փոխարէն պիտի
 էր Dodmore Cottonի և Sir Robert ստանար պատրաստուած Անգլիական հիւս-
 Sherleyէ: Դեսպանութեան նպատակն ուածեղէններ:
 էր Շահ Ապպասի կառավարութեան հետ Ներկայ վկայութիւնները թարգմանա-

բար կը քաղեմ աշխատութենէն այդ դեւ-
պանութեան ուղեգիր Thomas Herbert-ի
որ 22 տարու էր այն ատեն:

Ուղեգրութիւնը շահեկան է ընդհանուր
տեսակէտով, սակայն ստիպուած եմ միայն
Հայոց մասին տրուած բոլոր ծանօթու-
թիւնները արձագանգելով զոհանալ:

Դիսպանութիւնը 1626¹ մարտ 23ին
սկսած է Սնգլիոյ Doverի մօտ Dealէն:
Հէրպէրթ առաջին անգամ Հայոց մասին
կը յիշէ Gombroon (= Gamrou, Gom-
rou Պարսկերէն Bander) այժմ ծանօթ
իբր Պանտար Ապպաս:

«Քաղաքը շատ հին չէ, իր բարձրա-
ցունքն ստացած ըլլալով Ormusի անկու-
մով, թէեւ Newbury Անգլիացի վաճա-
ռականը կը վկայէ թէ 1581ին իր հոս
գտնուած ատեն արդէն քաղաք մըն էր,
ըստ իս շատ փոքր. անկէ ի վեր Բորդու-
կացիները շինած են երկու զոհակներ,
կամ բերդեր, առաջինը Albuquerqueի
կողմէ 1513ին, որոնց ազդեցութեան տակ
Ֆինաց մինչեւ 1612, երբ Ալի Բիգի կողմի
Պարսիկները խլեցին, բայց Օրմուզի կոր-
ծանմամբ 1622ին բնակիչներուն մեծ մասը
փոխադրուեցան, այս գիւղը այնքան բար-
գաւաճեցաւ շէնքերով՝ որ մեծութեան կող-
մէ Պարսից լաւագոյններուն կարգը դաս-
ուած է, այսպէս գրեթէ ամէն կողմէ
եկող վաճառականներու շնորհիւ՝ Սնգլիա-
ցիք, Հոլանտացիք, Տանիմարացիք, Բոր-
դուկացիք, Հայեր, Վրացիք, Մոսկովք,
Թուրքեր, Հնդկներ, Արաբներ, Հրեայք և
Պանիաներ՝ կամպրուն փոքր գիւղէ մը մեծ
վաճառականական քաղաքի մը վերածու-
եցաւ» (էջ 43):

Techoo քաղաքին մասին խօսած ատեն
կ'ըսէ. «Այս քաղաքէն մղոն մը հեռու»
կային բազմաթիւ շէնքեր «որոնք զուր-
սէն սեւ էին, սակայն ներսը կը գտնուէին
գեղեցիկ կիներ»: Պարսիկներ, Թաթարներ
եւայլն տարբեր անուններ կու տային իսկ
«Թուրքեստանցիները և Հայերը Taiphæ
(Թայֆա)» (էջ 63) կը կոչէին:

Այս վկայութիւնը ցոյց կու տայ որ Շի-
րազի և Գորգին մէջ եղած հողամասին մէջ

նկատելի թուով Հայեր կային, զուցէ բըռ-
նագաղթով:

Շիրազէն դէպի Իսպահան Assepose
տեղւոյն վրայօք խօսած ատեն կ'ըսէ.
«Տեղ մը որ նշանակելի է իր հին դղեա-
կով, որ երբեմն պահականոց էր, որուն
մէջ և շուրջը կը բնակէին (ինչպէս որ
մեզի պատմեցին) ոչ նուազ քան 40.000
Վրացի և Չէրքէզ, որոնք քրիստոնեայ
էին, և գերիներէն քիչ լաւ, որովհետեւ
բռնի գաղթական բերուած են հոս: Անոնք
ժողովուրդ մ'են որ ունին Սուրբ Գէորգ
(= George) կապաղովկիացի Եպիսկո-
պոսը, զոր կը յարգեն իբր իրենց Սուրբը.
(էջ 117-118):

Թէեւ հոս Հայու վրայ խօսք չկայ և
վկայութիւնը պարզ է. սակայն կը կաս-
կածիմ թէ յիշեալ 40.000ին մէջ Հայեր
ալ կային: Կապաղովկիացի եպիսկոպոս
Ս. Գէորգը թերեւս սխալմամբ Ս. Գրի-
գորին (Լուսաւորիչ) տեղ զրուած ըլլայ:

«Ապրիլ տասնին մենք ձգեցինք Spa-
hawnet, Իսպահանէն վեց մղոն հարաւ
գտնուող գիւղ մը: Երբ մենք փարսախ մը
յառաջացանք, հրաւիրուեցանք խնճոյքի
մը՝ որ պատրաստուած էր ճամբուն կից
Շահին պարտէզներէն մէկուն մէջ, ուր
Սնգլիացի ներկայացուցիչը և նման ուրիշ
Եւրոպացի վաճառականներ որոնք Իսպա-
հանի մէջ կը բնակէին՝ եկան իրենց յար-
գանքը մատուցանելու ղեսպանին: Քաղա-
քին մղոն մը աւելի մօտ, վէզիրը, Իս-
պահանի Սուլթանը, Միլօէմ պէկ, և
Հօճա-Նազար Հայ իշխանը, 4,000 ձի-
աւորներու և անթիւ հետեւակներու խում-
բով մը եկան մեզի դիմաւորելու» (էջ 121):

«Իսպահան գտնուելուն չորրորդ օրը,
Մր. Պըրթ, Սնգլիացի ներկայացուցիչը
և կատարեալ վաճառական, խնճոյք մը
սարքեց մեր ղեսպանին համար, կատա-
րելով շատ ազնիւ ժամանց և սրտագին
բարի գալուստ: Պարսից սովորութեան

1. Sir William Foster C. I. E. հրատարակիչը
զիտել կու տայ թէ Թուականը իրապէս 1627 պէտք է
նկատուի:

համեմատ մեծաքանակ օշարակ և ծաղիկ
կար հոն: Երեկոյեան ջուրի ընդարձակ
աւազան մը շրջապատուած էր ջահերով,
արուեստական կերպով միացնելով երկու
հակառակները, հրափամփուշտներ և ուրիշ
հրախաղեր, խնճոյքին աւելի փայլ տալու
համար, որ Պարսից հիացումը շահեցաւ:
Յաջորդ օրը Հօճա Նազար Հայ իշխանը,
ղեսպանին կողմէ այցելութիւն ընդունեցաւ
Ջուղայի տան մէջ իսկ: Հաւատքով Քրիս-
տոնեայ է ան, բայց (ես պէտք է յան-
դըգնիմ ըսել) իր տունը զարդարուած էր
այնպիսի հրէշային պատկերներով, այն-
պիսի տգեղ դերքերով որոնք իրապէս
արժանի չեն յիշուելու: Մեր խնճոյքին
ուրիշ բաներուն հետ, ես ամէնէն շատ
նկատեցի խորոված խոզ մը, միակը զոր
տեսայ Պարսկաստանի մէջ, և որուն միսը
հաւասարապէս թէ Պարսիկէն և թէ Հրեա-
յէն պժգալի կը նկատուի: Անոր տան
ամանները և թասերը համակ ոսկի էին,
օշարակի սրուակներ հոտաւէտութեան հա-
մար, և Շիրազի գինիով լեցուած գա-
ւաթներ կը պարպուէին մեր զբօսանքին
համար:

«Այս Վրացիներն և Հայերը ոմանց
կողմէ Ջուղայեցի կը կոչուէին, այս քա-
ղաքի կից արուարձանի մը համար, բայց
աւելի իրենց մայրաքաղաքին համար, որ
կը կրէ նոյն անունը Արարատի մօտ:
Վրացիները այդ երկրին հնագոյն բնա-
կիչներն են, և քիչ խառնուրդ ունին օտար
ազգերէ, հաւատքով մեծ մասամբ Նեստո-
րական կամ Յակոբիկեան են և աւելի
զինասէր քան թէ վաճառական, ինչպէս
են իրենց զրացի Հայերը: Բայց վայելուչ
հասակի, բարձր ոգւոյ, հաւատարմութեան
մէջ մեծ համբաւ ունին, մասնաւորապէս
Պարսից մօտ, որով անոնցմէ շատեր իբր
հրամանատար պաշտօն ունին, յատկապէս
իրենց անհանդարտ թշնամոյն՝ Թուրքին
դէմ» (էջ 122-123):

Ինչպէս ըսի, Հէրպէրթ հազիւ 22 տարու
էր այս տողերը գրած ատեն, իր պատ-
մական ծանօթութեանց մասին կարելի
է խնդիր յարուցանել: Իր վկայութիւն-

ներէն ոմանք, մասնաւորաբար իր կար-
ծիքները կարելի է, և պէտք է քննել՝
զանոնք լուրջ նկատողութեան առնելէ
առաջ: Հէրպէրթ շատ աւելի հետաքը-
րուած է Վրացիներու մասին, երկար
կը խօսի անոնց ժամանակակից պատմու-
թեան վրայ Վրացի Մուրատի, Իսկէնտե-
րի, Տերէպէկի, Դօնսթատելի եւն, մասին:
Իսպահանի «քնիկներէն զատ, կան
վաճառականներ ամէն տեսակ ազգերէ,
օրինակ Սնգլիացի, Հոլանտացի, Բորդու-
կացի, Հոլանտացի, Մոսկով, Հնդիկ,
Արաբ, Հայ, Վրացի, Թուրք, Հրեայ, և
ուրիշներ, հոս բերուած շահու մագնիսա-
կան ուժով» (էջ 126):

Իսպահանի թաղամաս Նոր Ջուղայի
մասին. «Ջուղայի դիրքը կը նմանի Բե-
րայի, որ Կ. Պոլսոյ դիմացը կը գտնուի,
կամ ինչպէս որ Սաութփորը Լոնտոնի
մէջ: Ջինադարութ գետը մէջէն կ'անցնի,
արուարձան մը կը նկատուի, իսկ միւս-
ներն են կեափուր-ապատ, Ապպաս-ապատ,
նեք-ապատ, Ազէն-ապատ, և Շէյխ-
Սապան, որոնք իրապէս մեծ մասով դա-
ւանակից մարդոցմէ բնակուած են: Ջու-
ղան կը կառավարուի մասնաւոր կառա-
վարիչով մը, Հայ Քրիստոնեայ իշխան
մը ինչպէս որ զինքը կը կոչեն Հօճա
Նազար անուամբ (թէեւ արհեստով վա-
ճառական), ունենալով վերահսկողութիւն
անոնց վրայ: Ինքը և իրենները կը վա-
յելին խղճմտանքի ազատութիւն, բայց
զրամի խնդիրներու և հանրային տուր-
քերու տեսակէտով Շահին առանձին տրա-
մադրութեան տակ են: Ջուղայի մէջ (այս-
պէս կոչուած Հայաստանի մէկ համանուն
քաղաքին համար) բնակող բնակչութեան
թիւը 10,000 կը հաշուուի, իսկ Ազէ-
նապատի մէջ 4,000 բնտանիք: Ոմանց
կողմէ Golfa և Chiulfa սակայն ես
աւելի մօտեցուցած եմ մեր լեզուին (Jel-
phey): Ջուղայեցիները կը հագուին Պար-
սիկներուն նման, բայց կը տարբերին երե-
ւոյթով. ասոնց և Վրացիներուն մեծա-
մասնութիւնը ունենալով աւելի բաց գոյն
մազ և սեւ աչքեր: Մեծ մասամբ վա-

ճառական են, իրենցմէ շատեր Շահին ծառայութեան տակ, որ իր հաշուեկշիռը կ'ընէ մասնաւորաբար անոնց մահուընէ վերջ, և եթէ նկատելի հարստութիւն կայ, ինքզինքը ժառանգ կը հռչակէ, և կը վարուի իր լաւագոյն նկատած կերպով, և ոչ մէկը կը համարձակի իր դէմ առարկել: Անոնք Քրիստոնէութեան կը հետեւին, որ սակայն իրենց սխալ սորվեցուց Յակոբոս Սիւրիացի մենակեացը, և երկու քահանայապետ ունին. մէկը Զուդա, իսկ միւսը երբեմն Սիւ, Տարսոնի մօտ, ուրիշ ատեններ Էջմիածնի մէջ՝ ոչ հեռու Երեւանէն (Rivan) ըստ իրենց դաւանակիցներուն որոնց հետ խօսեցայ» (էջ 137-138):

Հեղինակիս ծանօթութիւնները Հայոցս մասին սխալաշատ և անճիշտ են, վերի վկայութիւնները կու գան ատիկա հաստատելու, և սակայն իր ականատեսի վկայութիւնները խօժա նազարի, Սպահանի և Նոր Զուդայի Հայոց վրայօք թանկագին և արժէքաւոր կը մնան: Շարու նակելով իսպահանի մասին կ'ըսէ. «Բորդուկալցիները հոս ունին երկու տուններ (= վանքեր) որոնք Գարմեկեան և Օգոստինեան կարգէն են: Իրենց եկեղեցին կոկիկ կերպով ոսկեզօծուած է, և զարդարուած զարդերով, ինչպէս և երգեհոնով, խորանով, խաչելութեամբ, պատկերներով, մոմերով և այլն, որոնցմով կ'աշխատին մարդիկը Պապականութեան դարձնել: Բայց Հայերը աւելի դիտողներ են քան թէ ունկնդրողներ, և նորութիւններ չեն սիրեր, իսկ Պարսից զխաւոր նպատակն է անարգել պատկերները» (էջ 140):

Հէրպէրթ յաջորդ ծանօթութեան մէջ պատմական կարեւոր ծանօթութիւն մը կու տայ, թէ եւ հերոս Հայուն անունը կը մնայ անձանօթ, և դէպքը այլուստ անծանօթ առաջին անգամ այս հեղինակէն կը ներկայացուի: Կասպից դրան չափազանց նեղ անցքին մասին խօսած ատեն կ'ըսէ. «Պարսիկ մը մեր խումբէն պատմեց սա հաւանական պատմութիւնը, թէ տասնեկու տարիներ առաջ քաջ աւազակ մը 500 ձիերով և երեք հարիւր հրացաններով

պաշտպանեց այս նեղ անցքը բոլոր անցողիներուն դէմ, ոչ մէկ անցողաբաժ թոյլատրելով առանց հատուցման, թէ եւ Լաւրիանի (Մազանտարանի մէջ) թագաւորը (որուն իշխանութիւնը կը տարածուէր այս լեռներուն միջեւ) զայրացաւ անոր յանդերձութենէն և սպառնաց անոր, և սակայն այսպիսի փոթորիկներ հեշտալի երաժշտութեան մը նման կու գային աւազակին ականջին: Վերջապէս Սպասա ալ դիմադրութենէն զայրացած, թէ եւ կը մերժէ իր պատիւը նսեմացնել իր բանակով աւազակին յաղթելով, և քաջ գիտնալով որ իր շուրջ բազմաթիւ ասպետներ ունէր, որոնց քաջութեամբ կը յուսար ոչնչացնել զանիկա, բայց աւազակին ուժին համբաւը այնքան էր որ անոնց երկշտուութենէն Սպասա հասկցաւ թէ կը վախնան, և ատոր վրայ խիստ զայրոյթէն կը տօգունի: Սակայն իր զայրոյթը պոռթկացնելէ առաջ գործի կը ձեռնարկէ Հայ մը, զոր Շահը կ'ողջունէ, և քաջ Քրիստոնէային նոր քաջութիւն ներշնչելով, և ան ըլլալով առաջնակարգ ձիավարժ հեծեալ ճամբորդ, նշան կու տայ թշնամւոյն, որ չտարակուսեցաւ քիչ դիմադրութեամբ կարենալ ձեռք անցնել այդ ձին: Աւազակը այնքան վրաստահ էր իր քաջութեան վրայ՝ որ իր սովորութիւնն էր հաւասար առաւելութեամբ խաղալ, ընդհանրապէս հրամայելով իր խումբին հեռուէն ականատես ըլլալ, գուցէ մէկէն աւելի մտնողներ ըլլան անցքին մէջ: Որով կարճ միջոցի մը մէջ երկուքը իրարու հանդէպ ելան իրարու վրայ յարձակելով սուրով և գնդալախտով: Հայը իր հարուածները այնպիսի արագ յաջորդականութեամբ ըրաւ որ, բաւական արիւնահոսութենէ վերջ մօտիկ տեղէ մը տուաւ մահացու հարուածը, ազնուօրէն շահելով յաղթանակը, որ սակայն շատ զայրացուց աւազակին հետեւորդները (որոնց կեանքը անոր ապահովութենէն կախուած էր), այնպէս որ, կողոպտուած արջերու նման, յաղթականին վրայ ինկան, որ անտարակոյս տեղն ու տեղն իսկ պիտի սպանուէր, եթէ կարգ մը զրգրկալաշներ՝ որոնք մինչեւ

այդ պահը դիտողներ էին՝ չազատէին զինքը, որոնք արագ յարձակուածով աւազակները զոհաբերեցին իրենց տիրոջ: Քրիստոնէան տյապէս դարձաւ արքունիք պատիւներով: Սպասա անոր պատիւն աւելցնելը զայն նշանակելը հրամանատար, այնքան ծանրացաւ այս յաղթականին տկար հոգւոյն վրայ, որ Շահին համակրանքը աւելի վաշխելու համար ուրացաւ իր հաւատքը, և եղաւ անհաւատ, թէ եւ շատ արքունիք թափուեցաւ իր ազգակիցներէն զինքը այդ մտքէն ետ կեցընելու համար: Բայց տես իր հաւատուրացութեան վերջը. Շահը, թէ եւ պատճառ ունէր զայն պատուելու անոր թաթարաց դէմ ունեցած յաջողութեանց համար, այլ նախանձը (կամ աւելի լաւ է ըսել զերագոյն վրէժխնդրութիւնը) այնպէս խայթեց ձեր Սպասաը որ առանց որեւէ ծանօթ պատճառի կամ ուրիշին ըսելու իր պատճառը, հրամայեց Լաւապէկին զանիկա զխաւտել, երբ որ ան իր բարեբախտութեան համար օրօր կ'երգէր» (էջ 147):

Մազանտարանի երբեմնի գլխաւոր քաղաք Ամուլի մասին խօսած ատեն «քաղաքը այնքան բարգաւաճ է, կ'ըսէ, որ, ոչ նուազ քան 3,000 ընտանիքներ հոն կը բնակին: Անոնք այն ատեն քանի մը ազգերու խառնուրդ էին, Հայեր, Սկիւթացիներ, Պարսիկներ, Հրեաներ, Քիւրտեր, Պանիաներ, Հնդկներ, և Մոսկովներ, որոնք թէ եւ քանի մը լեզուներու Բարեւոն մը կը ձեւացնեն, սակայն կը բնակին համերաշխութեամբ» (էջ 178):

Երկու խօսք ալ Դավրէթի մասին ըսելէ վերջ կ'աւելցնէ Շամախի (= Sumachy, Shamakie) «քաղաքացած 4,000 տուններէ կամ ատոր մօտ, լաւ բնակուած և լաւ յաճախուած Ռուս և Հայ վաճառականներէ, անկէ ըլլալով դէպի Գազուին ուղին» (էջ 197):

1628 Յուլիս 23ին այս արտակարգ դեսպանութեան գլուխը գտնուող Դեսպան Sir Dodmore Cotton կը մեռնի (Sir Robert Sherley ալ 11 օր առաջ մեռած էր) Գազուինի մէջ: «Մեր պարտականութիւնը մեզի կը հրամայէր զինքը թաղուած տեսնել կարելի եղած լաւագոյն կերպով. Հայոց գերեզմաններուն մէջ հանգստարանի մը տիրացանք, որոնք նաեւ իրենց քահանաներով և ժողովրդով շատ ազնուութեամբ եկան օժանդակել արարողութեան: Իր ձին (որ կ'առաջնորդուէր) թաւեայ թամբ և ծածկոց ունէր իր կռնակը, իր դագաղը ծածկուած էր կարմրագոյն մետաքսէ վերարկուով (սեւը նկատի չեն առնել), աստառուած ծիրանագոյն րաֆրայիով, դագաղին վրայ դրուած էր իր աստուածաշունչը, սուրը և գլխարկը: Մր. Հէճըս, Մր. Սթօտարթ, Մր. Էմբրի, Մր. Մօլամ, թարգման Տիք, և իրեն հետեւորդներէն անոնք որ առողջ էին ներկայ տուութեան քահանան թաղեց զինքը, ուր իր մարմինը կը հանգչի յարութեան յոյսով» (էջ 209):

Այս վկայութենէն կը տեսնենք թէ Գազուինի մէջ 1628ին կար կարեւոր Հայ գաղութ մը, եկեղեցի, գերեզմանատուն, քահանաներ: Դեսպանութեան միւս անդամները աւելի բախտաւոր չեղան, անոնցմէ մեծ մասը ճամբան մեռան, հուսկ Հէրպէրթ ալ ծանր կերպով հիւանդացաւ, այս պատճառով 300 մղոնէ աւելի ճամբորդութեան մը մանրամասնութիւնները կը պակսին: Ան իր հիւանդութեան մասին խօսած ատեն կ'ըսէ. «Ունէի ինծի խնամք տանող Հայ մը Մակար անուամբ և թաթար կին մը» (էջ 221):

Ահա այսքան Հէրպէրթի ուղեգրութեանն Պարսկահայոց մասին: